

Történész teadélutánok

XXXIV.

2023. december 7.

2023 záró teadélutánján Fiziker Róbert volt a vendégünk. Vele már korábban is találkoztunk. Akkor döntően a két háború közötti évek magyar–osztrák viszonyáról beszélgettünk. Most mintegy folytatásként a „K. und K.”, azaz Kádár és Kreisky alatti időszak volt a téma.

Jó stílusban megírt, adat-gazdag, fontos idézeteket felvonultató esszéje filológiai pontossággal valószínűsítette, hogy a „K. und K.” kifejezést maga Bruno Kreisky mondhatta először. A kancellár hat ízben látogatott – külügyminiszterként, majd kormányfőként – hivatalos jelleggel 1959 és 1981 között hazánkba. 1964-től – az enyhülő nemzetközi helyzetben – sokat javult a két szomszéd viszonya is: vagyoni kérdéseket rendeztek, fejlődtek a kereskedelmi kapcsolatok, felszámolták a határon az aknazárt. Pragmatikus hozzáállással a megoldható kérdések rendezésére került a hangsúly. Ez főként a gazdasági és kulturális szférát érintette. Kádár János egy ízben „érdekházasság”-nak nevezte a magyar–osztrák viszonyt.

A kapcsolat különlegessége a kortársak számára is nyilvánvaló volt, hiszen Ausztria egyetlen más szocialista országgal sem tudott kiépíteni hasonló jó viszonyt. Ahogy Kreisky utódja, a burgenlandi születésű Fred Sinowatz megfogalmazta, a két ország megértette közös múltját, lebontotta az akadályokat, és helyreállította a bizalmat. Ez természetesen a nemzetközi helyzet általános enyhülése nélkül nem ment volna, ám Kádár és Kreisky szerepe elengedhetetlen volt. A régi klisékből ugyan sok minden megmaradt, mégis mindkét ország közvéleménye mind kedvezőbbé vált. Egyfajta nosztalgia ébredt a kétközpontú Monarchia korszaka iránt, mind a történettudományban, mind a közgondolkodásban itthon átértékelődött a Habsburgok szerepe.

1983 után csökkent a kapcsolatok intenzitása. Az osztrák hídfunkció elveszítette a geopolitikai jelentőségét, hiszen – az egyik kortárs osztrák diplomata szavaival élve – „senki sem akar a hídon élni”. A rendszerváltás keretében eltűnt a vasfüggöny, néhány évvel később a Budapest-Bécs világkiállítás terve került porondra, majd a süllyesztőbe.

A mellékelt esszé kiváltképp érdekes része a pártok közötti kapcsolatokat taglaló fejezet. Az Osztrák Kommunista Párt (KPÖ) és az MSZMP meglehetősen aszimmetrikus viszonya a nyolcvanas évekre elhidegült, mert a magyar állampártnak az SPÖ-vel való kapcsolatára került a hangsúly. Érdekes vonulatok bukkannak fel Fiziker Róbert írásában – a csak széles nemzetközi összefüggések érthető – titkosszolgálati szövevényekből is. Burgenland, mint régió, s vele együtt Sopron városa szerepe is plasztikus színekben ábrázoltatik.

A jó hangulatú, pezsgő diskurzusban nyoma sem akadt közgondolkodásunk témát elszűrítő sémájának. Kreiskynek sem volt teljesen igaza, amikor Kádár Jánost a szovjet külpolitika kanárimadaraként írta le, amely kalitkába zárva csicsereg. A hatvanas évektől a magyar külpolitika a lehetőségekből többnyire a lehető legtöbbet aknáztta ki.

Hegedüs Gyula

Fiziker Róbert
K. und K. – vagyis Kádár és Kreisky
A magyar–osztrák viszony a két politikai időszakában

„*A Habsburgok alatt, amíg hozzánk tartoztak, addig ment jól a soruk, ezeknek a magyaroknak. [...] A legszebbek a káundkás idők voltak, tehát a császár alatt, na meg Kreisky és Kádár alatt is*” – idézi fel Gerhard Baumgartner, magyar származású osztrák történész a magyar történelemről folytatott osztrák (laikus és szakmai) diskurzus főbb elemeit. Meglátása szerint a két nép közös történelme, illetve az osztrák múltba illeszkedő magyar história az oka annak, hogy a 20. században Ausztriában egyetlen kötet sem íródott Magyarországról. Persze, ebben a tekintetben itthon sem sokkal jobb a helyzet. Ha a fentiekhez hasonló osztráksággépet akarunk kreálni, akkor az a történelmi sérelmek szimbólumaként Julius von Haynau tábornagy kései utódaiként, némi malíciával másodrendű németekként, de összességében mégis a nyugati életforma vágyott és utolérni kívánt hazájaként mutatná be az egykori „*életképtelen államból*” a „*boldogok szigetét*” építő sógorokat.

Az ugyancsak magyar szülők gyermekeként Bécsben született történész, Béla Rásky szerint Ausztriában a kétoldalú kapcsolatokat „*általában a mítoszok és klisék [...] szintjén szokták rendezni. Ennek bevált és szinte klasszikus márkajele a »k. u. k.«*”, ami egyaránt utalhat az 1867. évi kiegyezés révén létrejött „*kaiserlich és königlich*” (császári és királyi) közös intézményekre, illetve a magyarság polgárosodását, páratlan gazdasági fejlődését és stabilitását eredményező „*boldog békeidőkre*”, de egyúttal a múlt század hetvenes éveinek Bruno Kreisky és Kádár János által fémjelzett enyhülési és jószomszédsági politikájára, valamint a nyolcvanas évek határmenti „*kereskedelmi és konzummámorára*” is.

Rásky úgy véli, Erzsébet királyné (Sisi) és az új K. u. K. – utóbbi immár a két történelmi személyiség nevének nagy kezdőbetűjével – sokkal inkább meghatározza a magyarokról kialakult képet, mint az 1848–1849-es szabadságharc, a Burgenland születését kísérő és valójában soha nyugvópontra nem jutó határvita, a németajkúak 1945 utáni kitelepítése Magyarországról, vagy akár az 1956-os menekültek ausztriai befogadása (bár sokan idehaza erre, a magyarok folyamatos szabadságvágyára és az osztrákok baráti segítségnyújtására vezetnek vissza a kapcsolatokban beállt fordulatot). Ehhez annyit érdemes hozzátenni, hogy a közhelyek puffogatása és a mítoszgyártás terén egyáltalán nem határfolyó a Lajta. Egyébiránt pedig a tanulmányt nyitó idézet arra is rámutat, hogy a két k közötti u hangot a rövidített forma ellenére helyesen teljes alakban, tehát *und* formában használjuk.

A keresztapa

Hosszas kutakodással lehet kideríteni, hol és mikor hangzott el első alkalommal a két vezető kapcsolatára az új K. u. K. – Frank Tibor szerint „*félig tréfásan, félig komolyan*” használt – kifejezés. Az egyik forrás tudni véli, hogy Kádár János 1976. decemberi bécsi látogatása, a másik azt állítja, Bruno Kreisky 1981. novemberi budapesti vizitje után terjedt el az osztrák, illetve nyugati sajtóban a szófordulat. Kreisky memoárjában – év nélkül – felidézi, hogy Kádár megemlítette neki: „*Magyarországon ismét K. u. K.-ról beszélnek*”. Erre ő válaszul a két, külön országban és eltérő társadalmi rendszerben élő nép évtizedes jó kapcsolatait méltatta. Mindenesetre az *Esti Hírlap* 1981. június 22-én számolt be a Bécs–Budapest közös zenés tévéműsoráról, amelyben Erwin Fischer osztrák moderátor a következő kijelentéssel lepte meg a magyar műsorvezetőt, Gyulai Istvánt: „*Egy újfajta K. und K. van érvényben ma nálunk*”. Majd némi kivárás után hozzátette: „*Kádár und Kreisky*”. Kocsis Tamás, az MTI egykori keletberlini tudósítója 1978 márciusában kérdezte az NDK fővárosában tárgyaló osztrák kancellárt

a semleges Ausztria és a kelet-európai szocialista országok kapcsolatairól, aki a visszaemlékezés szerint így válaszolt: „Örömökre néha úgy érzem, hogy a szomszédos Magyarországgal egy újfajta K. u. K. együttműködés van kibontakozóban. S ebben a mostani új. K. u. K.-ban Kádár az egyik és én vagyok a másik K.”

A Közép-Európa sorsát 1918-ig meghatározó államjogi keret, a Monarchia természetesen már a korábbi tárgyalások során is szóba került. Kádár János 1964 októberében egy anekdotát idézett fel Kreisky külügyminiszter előtt. Eszerint egy elhunyt a Paradicsom kapujánál így felelt az állampolgárságát firtató kérdésre: az Osztrák-Magyar Monarchiában született, iskoláit Magyarországon látogatta, Csehszlovákiában dolgozott és a Szovjetunióban halt meg – miközben egész életében ki sem mozdult Munkácsról. Ugyancsak Kádár 1965 januárjában Bruno Pittermann osztrák alkancellárnak a személyes kapcsolatok fontosságát és – a lengyel és jugoszláv párt- és állami vezetőkre utalva – a „rég nemzedék” szerepét húzta alá: „Mi mindannyian Ferenc József alatt születünk. [...] Nekünk együtt kell léteznünk itt, ahol élünk.” Pittermann ezzel összhangban kijelentette: „A mi generációnk feladata, hogy az időszakosan megszakadt kapcsolatokat ismét felvegyük”. Néhány nappal korábban Péter János külügyminiszter Párizsban a Monarchia egykori utódállamainak szövetségi rendszereken átnyúló, minél szorosabb együttműködését nevezte meg a magyar külpolitika egyik fő céljaként. Ez a felszínes és részben eltérő előjelű Monarchia-nosztalgia folyamatosan szerepet játszott a kétoldalú kapcsolatokban.

Mindezek alapján az feltételezhető, hogy a *bonmot*-k nagymestereként ismert Kreisky használhatta először, akár a kétoldalú megbeszéléseken – bár ennek nincs nyoma a külügyminisztériumi feljegyzésekben –, akár egy sajtótájékoztató keretében a kifejezést, de ahhoz, hogy ez szélvész gyorsasággal elterjedjen a nemzetközi sajtóban, kellett még valaki: Carl Gustaf Ströhm, a *Die Welt* újságírója, aki a lapjának küldött 1981. november 24-i, *Die neue k. und k. Ära: Kádár und Kreisky* című beszámolójában használta elsőként a fordulatot. A balti német és orosz szülők gyermekeként az észt fővárosban született, Tübingenben történelmi és szlavisztikai tanulmányokat folytató Ströhmnek, a kelet-közép-európai szocialista országok kiváló ismerőjének és a Vasfüggönyön túli viszonyok kritikus elemzőjének – aki nem a helyi hatalmasokkal folytatott beszélgetésekből, hanem német, orosz és észt nyelvtudásának, illetve empátiájának köszönhetően kiépített emberi-szakmai kapcsolataiból nyerte az információit – 1956 és a pesti utcákon szerzett riporter tapasztalat volt az alapélménye.

Kreisky und Kádár

A huszadik századi magyar–osztrák kétoldalú kapcsolatokat értékelő írások két tényező fontosságát emelik ki. Egyrészt azt, hogy a szocialista rendszer idején lezajlott normalizálódás után igazi változást a magyarországi rendszerváltozás hozott: „*ekkortól már ideológiai természetű ellentétek sem zavarhatják és zavarhatnák Bécs és Budapest kapcsolatait*” – írja Ujváry Gábor. Tatár Imre külpolitikai újságíró pedig a két ország közötti „*belső összetartozás-érzetet*” „*a magyar romantika és az osztrák tárgyyszerűség*” házasságaként jellemezte.

Ha a múlt század hatvanas éveinek közepén kezdődő negyedszázad folyamatait görcső alá vesszük, egyik fenti állítás sem állja meg a helyét, illetve némi árnyalásra szorul. A két ország és a két politikus Helsinki szellemét megelőzve alakított ki az ideológiai nézetkülönbségeket és a külpolitikai adottságokat tudomásul vevő, pragmatikus szomszédügyi politikát. Tatár Imre 2018-ban visszatekintve találóan fogalmazta meg ennek a lényegét: „*A társadalmi fejlődés távlatait eldönti a történelem, de a kereskedők és a turisták már ma útnak indulnak*”. A két politikai sakknagymester (Kádár valóban szerepelt ilyen pózban a *Time* magazin 1986. augusztus 11-i címlapján), *Der Alte* és az *Öreg* partnerek és ellenfelek voltak, akik olyan kérdésekkel foglalkoztak, ahol megvolt a közös szándék az együttműködésre, és

ezért lemondtak azoknak a problémáknak a kezeléséről, ahol a konszenzushoz szükséges feltételek megváltoztatása nem állt hatalmukban. Eközben gyakran – bécsi értékelés szerint is – a magyar álláspont józanabbnak és realistábbnak tűnt, mint az osztrák.

Kreisky már külügyminiszterként (1959–1966), a nyugatnémet szociáldemokraták *Wandel durch Annäherung* politikájának előhírnökeként óvatos kapcsolatépítésbe kezdett a kádári Magyarországgal. 1959 októberében még csak egy kávéra ugrott be a Bankgasséra, hogy 1964 októberében már arról panaszkodjon: Budapesten miniszterek mellett csak pincérekkel találkozott. Kancellárként (1970–1983) 1973 tavaszán, 1976 szeptemberében, 1978 szeptemberében (utóbbi két alkalommal nem hivatalos látogatáson), majd 1981 novemberében járt Magyarországon. A két nép karakterének, kultúrájának és építészetének hasonlóságait említve a restaurátor aprólékos munkájához hasonlította a közeledési folyamatot, amelynek az a célja, hogy eközben meg ne sérüljön, és „*ismét teljes szépségében*” ragyoghasson a mű. A kölcsönös előnyöket ígérő gazdasági és kulturális együttműködést nézete szerint annak figyelembevételével kell fejleszteni, hogy a két országban eltérőek a politikai rendszerek, és a kelet-európai szovjet típusú berendezkedés megváltoztatására az adott helyzetben nem látott lehetőséget. A meggyőződéses antikommunista Kreisky azt is hozzátette, hogy a jószomszédi viszony kialakítása nem az ideológiai fenntartások háttérbe szorítását, és a „*reakciós, konzervatív*” Duna-völgyi misszió újjáélesztését sem jelenti, hanem „*egyfajta korlátozott megértés szellemének a felülkerekedéseként*” értelmezhető. A külügyi feljegyzések szerint utoljára 1985 júniusában, egy nukleáris témákkal foglalkozó konferencián, majd 1986 decemberében, egy Kádárral folytatott eszmecsere erejéig járt Budapesten az osztrák szociáldemokrata politikus, akinek külügyminiszteri és kancellári ténykedése alatt mintegy félszáz megállapodást és szerződést írtak alá a két ország képviselői.

Kádár János már a Politikai Bizottság 1962. február 20-i ülésén nyilvánvalóvá tette, hogy nem „*kertek alatti szeretkezésekre*” akarják rávenni az osztrák felet, hanem – tette hozzá öt évvel később – egy olyan érdekházasságra, „*amelyre a felek józan megfontolásokkal lépnek, összeszoknak, s később esetleg összelepednek*”. A magyar kommunista pártvezető (aki ekkor semmilyen állami vagy kormányzati pozíciót nem töltött be) 1976 decemberében, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányának aláírása után egy évvel, első nyugati útján Bécsbe látogatott, ahol a jó léghőorról azzal is gondoskodott, hogy nem a megszokott „*betonszöveget hajtogatta*”, és hangsúlyozta, hogy „*nem filozófiát cserélni*” jött Bécsbe, hanem „*államérdekeket szolgálni*”. Korábbi kétoldalú találkozókön is amellet érvelt, hogy „*vizsgáljuk meg, mit érdemes csinálni, oldjuk meg a ma megoldhatókat, a többiek pedig halasszuk későbbre*”. 1964-ben pedig – Magyarország politikai és katonai elkötelezettségének hangsúlyozása mellett – reményét fejezte ki, hogy „*az adott időszaknak megfelelő*” szövetségi rendszerek egy napon szükségtelenné válhatnak. A valóság ezzel szemben az volt, hogy Magyarország – Kreisky találó meglátásával – „*a szovjet külpolitika kanárimadara volt, amely ugyan csiripel, de mégiscsak kalitkában üldögél*”, és Moszkva fülének kellemes dallamokat lehetett csak trillázni, ugyanakkor a szovjetek részéről egy ideig támogatott enyhülési folyamat által biztosított bizonyos fokú önálló mozgástérrel a kádári Magyarország sikeresen tudott élni.

Az új K. u. K. rövidítés sokféleképpen feloldható, hiszen egy konzervatív, katolikus, kapitalista, koegzisztenciára nyitott ország, illetve egy, a keleti blokkhoz tartozó, olykor onnan kikacsintgató, kommunista állam kapcsolatáról volt szó, mégis legjobban a két államférfi, Kreisky és Kádár nevével jellemezhető a magyar és az osztrák külpolitika ezen vonulata, melynek sikerességéhez a két vezető között kialakult szimpátia is hozzájárult. Kreisky úgy vélekedett, hogy Kádár számára 1956-ban a polgári Magyarország visszaállítása és a kommunista Magyarország iránti hűség közötti választás nem volt kérdéses, „*mentette, amit menteni lehetett*” és miután „*a magyar néplélek ismerőjeként*” egy bizonyos nemzeti

autonómia, illetve különút benyomását keltő mozgási szabadságot vívott ki az országának, „Magyarország sokat köszönhet” neki. Sőt, Moldova György – a forrás megjelölése nélkül – azt is tudni véli, hogy Kreisky egyszer meg is jegyezte Kádárnak: „Milyen kár, hogy maga kommunista.” Ezzel szemben Esterházy Péter szerint Európa „mókás kedvében volt”, amikor a K. u. K. visszatéréséről cikkezett, azzal együtt, hogy a szabadság helyett kis szabadságokat nyújtó rendszer előnyeit – „vigorogva és összeszorított fogakkal” ugyan, de – elfogadta az ország. Oliver Rathkolb osztrák történész pedig úgy látja, hogy a két politikus közötti kapcsolat sohasem vált barátvá, Kreisky a magyarok közül leginkább a gazdasági kérdésekért felelős Marjai József miniszterelnök-helyetttel értette meg magát.

Mindenesetre ahhoz, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen látványos javulást lehessen elérni a szomszédos országok kapcsolatában, az kellett, hogy „mindkét fél kezét nyújtsa a másíknak”. Erre – legalábbis fizikai értelemben – egyetlenegyszer nem került sor, amikor 1973-ban Kreisky korábban példátlan méretű és összetételű delegációval érkezett Budapestre, de Kádárral nem találkozott, mert a magyar pártvezető csak a Központi Bizottság székházában fogadta volna a kancellárt, aki ezt elutasította. Kreisky ugyanakkor első külföldiként útlevel nélkül hagyhatta el az országot, miután diplomata útiokmányai valahol elkeveredtek.

A szívélyes, közvetlen viszonyt egy 2015-ben napvilágot látott, az MSZMP KB Külügyi Osztályán született feljegyzés is igazolja. Eszerint Kreisky 1986. december 17-én a teljes osztrák és nagypolitikai elitet kiosztotta egy Kádárral négyszemközt folytatott beszélgetés keretében, majd megjegyezte, hogy az Ausztria renomójának nagy károkat okozó Waldheim-botrány csak azért történhetett meg, mert ő nem szállt ringbe a köztársasági elnöki pozícióért. Mindezek után nem meglepő, hogy az 1981. novemberi tárgyalások beharangozójaként a *Magyar Filmhíradó* már-már népmesei hangulatú összefoglalót sugárzott Kreiskyról és a kétoldalú viszonyról, amely többek között a nemzetközi szervezetekben és tanácskozásokon közösen benyújtott javaslatokban is testet öltött. Az első titkár és a kancellár megbeszéléséről született kormánytolmácsi feljegyzést olvasva pedig legkevésbé az új K. u. K. kapcsán gyakran emlegetett irónia, sokkal inkább a bécsi követjelentésekből a budapesti központ által gyakran hiányolt operatív-kezdeményező, illetve tervező-elemző politikai cselekvések megfelelő aránya és két, a másik fél sikerében is érdekelt, egymást nagyra becsülő partner jut a történész eszébe.

Frikciómentes (?) fraternizálás

Bár a közös történelmet másként látták, valójában mindkét, a földrajzi közelségben és az azonos nagyságrendben együttműködési lehetőséget látó ország a Monarchia diplomáciai boszorkánykonyhájában évszázadok alatt kifőzött kaunitzi receptet, a lehetséges művészetét gyakorolta, amelyet még Gratz Gusztáv hagyott örökül. Az egykori legitimista külügyminiszter szerint a politika nem mindig kínál „teljesen megfelelő anyagot”, de abból „a legjobbat kell kovácsolni, ami abból kovácsolható”. Ez azért is öröndetes, mert a politika ebben az esetben megelőzte a történettudományt, ugyanis Gratz német nyelvű emlékiratait már 1970-ben megvételre javasolta Kerekes Lajos történész, a Collegium Hungaricum igazgatója, az állambiztonság bécsi munkatársa, de a teljes kézirat kiadására csak három évtizeddel később került sor.

Péter János bécsi látogatásán Josef Klaus szövetségi kancellár köszöntőjében Ausztriát és Magyarországot „ugyanazon család gyermekeiként” jellemezte, akik évtizedek múltán egymásra találtak, ha korábban külön utakon jártak is. Bár az utódállamok közös történelmi tradícióira építő közép-európai külpolitikát elsősorban a néppárti stratégiák képviselték, az irodalomból vett példákkal A református püspökből lett magyar külügyminiszter óvott a túlzott várakozásoktól, a problémákkal teli közös múltat és a Monarchia csődjét felemlítve,

ugyanazon költőktől vett idézetekkel. De azt is hozzátette, hogy „*nem lehet kárhozatni mindent, ami Bécsből jött*”, és értékelni kell a haladó mozzanatokat is.

Amikor 1967 májusában, a kiegyezés centenáriumán Klaus Budapestre utazott, a Rákóczi-induló dallamaival fogadták, az osztrák külügyi iratok ugyan beszámoltak a vélt vagy valós történelmi sérelmek miatti szolid fricskáról, de a kétoldalú viszony alakulását ez – a Klaus–Kreisky-korszak alapvető külpolitikai kontinuitása miatt – természetesen nem befolyásolta. Ugyanis a felek képesek voltak túllépni a sérelmeken és ezáltal „*a múlt emlékeit a kapcsolatépítés pozitív elemévé tenni*” – ahogyan Rudolf Kirchschräger osztrák szövetségi elnök 1985 decemberében rámutatott, kiemelve, hogy a csehekkel ugyanez azért nem sikerült, mert ők „*a kapcsolatok áttekintését mindig a fehérhegyi csatánál kezdik el és attól az időtől kezdve*” sorolják az elszenvedett méltánytalanságokat. Velük szemben Bécs és Budapest késznek mutatkozott arra, hogy „*optimálisan hasznosítsa*” azt az „*erőpotenciált*”, amely a két nép „*szomszédságában és közös történelmi, kulturális, valamint emberi vonásaiban rejti*”.

Ebben a múltfeldolgozásban kiemelt szerepet játszottak a magyar történészek. Nem csupán arról van szó, hogy Péter János 1965. április 9-én, a bécsi Pálffy-palotában tartott előadásának szövegéhez Hanák Péter, Pamlényi Ervin és Pach Zsigmond Pál nyújtotta a szellemi muníciót. *Megkaphatnám?* A beszéd eredeti, kézzel írott verziójában még a „*Monarchia fénykorában*” kitétel is szerepelt, szorgos kezek ki is húzták onnan. 1967 októberében Grazban, illetve 1968 májusában Pécsen – a *Wiener Institut für Österreichkunde* és az MTA Történettudományi Intézete szervezésében – közös történelmi szimpózium lebonyolítására került sor a kiegyezés századik évfordulója alkalmából. 1973-tól jelent meg magyar történészek bevonásával a *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* című sorozat. 1977 decemberében létrejött az osztrák–magyar történész vegyesbizottság, ahol „*igazi tudományos igényességgel és tárgyilagossággal*” kerültek terítékre „*az ún. kényes kérdések*” is, és eredményesen folyt a történelem tankönyvek egyeztetése, megindult a szakmai párbeszéd, illetve a közös minisztertanács jegyzőkönyveinek kiadása.

Eközben a *Népszabadság* publicistája még 1984 októberében is megrótt a *Híradó* kiküldött tudósítóját, aki azzal kezdte bécsi beszámolóját, hogy a császárvárosból jelentkezik, ezzel a zsrnaliszta szerint „*bedőlt a konzervatív nosztalgiáknak*”, pedig ideje lenne már „*túllépni a kellemetlen közös múlton*”. *E Fehér Pál volt?* Kreisky utódja, az egykori burgenlandi, Sopronban is gyakran kutató levéltáros, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének másik jelentős támogatója, Fred Sinowatz többször hangsúlyozta a magyar történészek szerepét a fiatal osztrák historikusok felfogásának átformálásában, és Budapesten pozitívan fogadott javaslatot tett a közös munkásmozgalmi múlt kutatására is.

Miután 1964-ben rendezték a kapcsolatokat majd két évtizeden át megterhelő vagyoni jogi kérdéseket, a külképviseleteket nagykövetségi rangra emelték, és a tárgyalásokon hosszú távú programként több tucatnyi témát vetettek fel (az ekkor aláírt, a helyzet lassú normalizálódását elősegítő határszerződés szellemében – jelentős lélektani hatást gyakorló, bár szerény nyilvánosságot kapott lépésként – már 1965 májusában határozat született a nyugati határszakaszon az aknazár felszámolásával kiépítendő új műszaki jelzőrendszerrel), az 1970-es évek elejéig egy sor megállapodás aláírásával megteremtették a jószomszédi kapcsolatok normalizálásának előfeltételeit, hogy aztán – ahogyan ez immár az MSZMP kongresszusi beszámolóiban is kiemelt helyet kapott – a valódi együttműködésre való törekvés kerüljön előtérbe, „*a kis lépések átgondolt taktikájával*”, mintegy félszáz kétoldalú egyezményvel, legalább másfél tucat kölcsönös látogatással és (a folyamatos kormányzati együttműködés fórumaként 1968-tól működő általános, továbbá gazdasági, kulturális és tudományos-technikai, illetve speciális részterületeken tevékenykedő, például történész, a határeseményeket vizsgáló) vegyes bizottságok felállításával.

A megállapodások eltörölték a vízumkényszert, jelentős, 300 millió dolláros hitelt biztosítottak a hiányos magyarországi idegenforgalmi infrastruktúra fejlesztéséhez, a magyar fél számára tartósan deficitese, döntően félkész termékek és alapanyagok árucseréjén túlmutató, széleskörű, elsősorban a gépgyártásra, a vegyiparra, az elektromos és az élelmiszeriparra kiterjedő, Ausztriát – minimális, elsősorban világgazdasági és nem politikai jellegű hullámzással – a második számú tőkés kereskedelmi partnerré avató gazdasági kooperációt hoztak létre, többek között a bécsi Collegium Hungaricum újraindításával (1963) és a budapesti Osztrák Intézet létrehozásával (1977) kiszélesítették a kulturális együttműködést, és számos jogi és pénzügyi kérdést (nyugdíjfizetések kölcsönössége, az iskolai végzettségek kölcsönös elismerése, stb.) rendeztek.

Sopron/Ödenburg

A kétoldalú kapcsolatok formálásában folyamatosan kiemelkedő szerepet játszott a bipoláris világ határvidékén, a két világrendszer ütközőzónájában található Sopron, amely nem csupán az egykori Deutsch-Westungarn kétnyelvű központi városa, illetve sokak számára máig a pannon térség természetes fővárosa, hanem az 1921. évi népszavazás kapcsán Ausztria és Magyarország több évszázados együttélésének és a Monarchia felbomlásának szimbolikus helyszínévé is jelentőséggel bír. A szocialista Josef Lentsch tartományfőnök által vezetett burgenlandi delegáció 1962. március 17–18-án, Sebes István bécsi magyar követ meghívására érkezett Sopronba, és a szövetségi külügyminisztérium tudta nélkül kötetlen megbeszélést folytatott magyar diplomatákkal, hogy aztán – főleg a múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben állam- és kormányfők, szakminiszterek és szakszervezeti vezetők adják egymásnak a kilincset a soproni városháza neoreneszánsz dísztermében, illetve a környező települések közhivatalaiban, kastélyaiban és borospincéiben. A tanulmányban tárgyalt események záróakkordját Franz Vranitzky osztrák szövetségi kancellár és Antall József miniszterelnök 1990. június 18-i tárgyalásai jelentették, amelyeken a felek örömmel állapították meg, hogy a politikai kapcsolatok *„évek óta példásak és rendezettek, azok minden fontos területét szerződéses, megállapodások szabályozzák”*.

Sopron azért is ideális helyszín volt a kapcsolatok normalizálására, mert miután az 1921 őszen, a halálos áldozatokkal járó összetűzést követően, nagyhatalmi közvetítéssel tető alá hozott bölcs kompromisszum ártalmatlanította az első világháború utáni Európa egyik lőporos hordóját, a két szomszédos államban – Horthy Magyarországnak csendes dohogását és a burgenlandi szocialisták 1945 utáni diplomáciai tapogatózását nem tekintve – tulajdonképpen közös volt a szándék, hogy befejezett, távoli múltként és közös veszteségként kezeljék a történeteket. Ennek ellenére máig megmaradt és bűvópatakként – az utóbbi években egyre markánsabban – fel-feltör a több évszázados együttélés után meghúzott határ két oldalán két párhuzamos, egymástól homlokegyenest eltérő emlékezet, amely úgy Budapesten, mint Bécsben talál érveket amellet, hogy a tárgyalásos rendezéssel legalább *„egy cseppnyi értelem és jogszerűség”* is szorult az 1918 utáni világpolitika *„tonnányi értelmetlensége és jogtalansága”* közé (bár az idézet Karl Renner államkancellártól, későbbi szövetségi elnöktől származik).

Egy magyar külügyi feljegyzés szerint Sopron jól szolgálta a közös, az osztrák diplomácia által is támogatott célkitűzést: *„helyesebb a jövővel, nem pedig a múlttal foglalkozni”*. Bécsben is örömmel állapították meg, hogy sikerült *„egy jó középutat”* megtalálni: *„nincs túl sok teória és nem engedünk túlzott teret a pragmatizmusnak sem”*. Persze, a találkozókat nem lehetett mentesíteni attól a történelmi környezettől, amelyben zajlottak. A búfelejtéshez, a szembenézés nélküli nosztalgizáshoz, illetve a jószomszédi

viszony elmélyítéséhez a középkori bordiplomácia folytatásaként az egykori Sopron–Ruszt–Pozsony „*termékeny félholdjának*” osztrák és magyar borai is hozzájárultak.

Sopronország először 1963-ben a Soproni Ünnepi Hetek rendezvénysorozatának keretében nyitotta meg kapuit, illetve az ország határát a beözönlő osztrák turisták előtt, hogy aztán az 1980-as évek második felétől magyarok árásszák el a Mariahilfer Straße bevásárlóutcáját. Eközben pedig politikusok emelték egyre magasabb szimbolikus szintre a kapcsolatokat. A két ország külügyminiszterei 1970 decemberében és 1971 szeptemberében, a kormányfők 1980 áprilisában, 1986 júliusában, majd 1989-ben két alkalommal is, februárban és októberben, az államfők pedig 1972 és 1984 októberében adtak egymásnak randevút a határszélen. Kádár János, az MSZMP KB főtítkára 1985. decemberi burgenlandi látogatása és Rudolf Kirchschräger osztrák szövetségi elnökkel (és a helyi magyar szervezetek vezetőivel) folytatott tárgyalásai előtt csak az estét töltötte (részben nosztalgizációval) a soproni Lóvér Szállóban. Ekkor egyébként a találkozó erejéig az osztrák államfő nevével aktualizálták az új K. u. K. elnevezést.

A város a rendszerváltozás után a kapcsolatoknak az új feltételek melletti újraértelmezésében is szerepet kapott, az említett Antall–Vranitzky eszmecsere mellett 1999. január 25-én magyar–osztrák–szlovák hármaskormányfői találkozóra is sor került, Sopron/Ödenburg és Eisenstadt/Kismarton pedig – az 1988-ban, magyar kezdeményezésre indult egyeztetések, majd a 2002. január 7-én aláírt ún. barátsági oklevél után – 2002. június 22. óta testvérvárosi kapcsolatot ápol egymással. Ugyanakkor a két fél – az egyre gyakoribb soproni kihelyezett kormányülések dacára – elszalasztotta a lehetőséget, hogy együtt emlékezzen Burgenland születésének centenáriumára, így 2021-et a magyar miniszterelnöknek a soproni Fő téren elmondott, politikusi (és az ünnepi beszéd műfajának megfelelően a történelmi előzményeket nem csupán felidéző, de a jelenhez is kapcsoló), erőteljesen nacionalista szónoklata zárta.

Testvéri, rendszeres, operatív

Az MSZMP (illetve jogelődjei) és Ausztria Kommunista Pártja (KPÖ) vezetői – Kádár 1964. őszi megjegyzése szerint – „*nem a tánciskolában*”, hanem a két világháború közötti munkásmozgalmi együttműködés során ismerkedtek meg, és közöttük, éves munkaterv szerint, a legkülönbözőbb formákban (részvétel egymás kongresszusain, ünnepi sajtó- és sporteseményein, továbbképzésein, a partner ellátása propagandaanyagokkal, meghívás kirándulásra, nyaralásra, stb.), 1945 után is folyamatos volt az „*az elvi internacionalista elkötelezettségen és szolidaritáson*” alapuló információcsere. Karl Renner, az osztrák ideiglenes kormány vezetője 1945 augusztusában úgy fogalmazott, hogy „*Magyarország volt mindenkor az a szomszédunk, amellyel gazdaságilag a legjobban kiegészítettük, politikailag legjobban megértettük egymást, és amellyel szellemileg a leggazdagabb kapcsolataink voltak*”.

Bár a szociáldemokrata politikus az államközi kapcsolatokról beszélt, meglátása a két kommunista párt sajátos viszonyára is vonatkoztatható. Ugyanis egy kommunista állam 800 ezer tagságú tömegpártja egy nyugati polgári demokráciában tevékenykedő, néhány tízezres tagsággal és minimális társadalmi befolyással rendelkező, 1959 után parlamenti képviselő nélküli, Kreisky szerint „*három emberes*” mikropárttal működött együtt – szoros pártfelügyelet alatt tevékenykedő baráti társaságok és egyesületek révén, illetve egy kiterjedt pártapparátus fenntartását lehetővé tevő, főleg a mezőgazdaságban, az élelmiszerkereskedelemben, a könnyűiparban, illetve a sajtó és a propaganda területén kiépített és a kapitalista külföldről hazatért kommunista pénzügyi szakemberek által működtetett cégbirodalom segítségével, továbbá kiemelten a megfelelően kiképzett funkcionáriusokat és diplomatákat alkalmazó állambiztonság területén is.

A bécsi nagykövetségen a pártkapcsolatokért külön tanácsos felelt, aki küldeményeket (gyógyszereket, magyar borokból összeállított ajándécsomagokat) továbbított, csereüdüléseket szervezett, repülőjegy-kedvezményeket szerzett a *Volksstimme* rendezvényeire érkezőknek, delegációk programját állította össze, a gazdasági zászlóshajó *Globus Verlag* számára gazdasági megrendeléseket segített elő. A KPÖ, mely irattárának egy részét és pénzügyi tartalékait is Budapesten (és a Szovjetunióban) őriztette, Magyarországon a szocializmust sikeresen építő országot látta, bár a szakszervezeti nyaralásokon szerzett élményeik „sokszor gyengítették az általuk elképzelt szocializmusképet”, ők pedig a budapesti elvtársak fejét nem akarta megzavarni azzal, hogy azok a „reális kapitalizmussal” túlzottan konfrontálódjanak.

A Varsói Szerződés csapatainak prágai bevonulása 1968-ban még csak időleges surlódást eredményezett a két párt között, de a múlt század hetvenes éveitől kezdve a KPÖ egyre többet panaszkodott, előbb csak az államközi kapcsolatokban játszott szerepének megfelelő láttatását igényelve (ezért a Franz Muhri pártelnökkel az osztrák–magyar hivatalos tárgyalások farvizén folytatott párbeszédre mind a pártvezetés, mind a filmhíradók kamerája szakított némi időt), majd egyre értetlenebbül és megütközéssel szemlélve a „kapitalista protézisre” áhító magyarországi reformfolyamatot és az ottani elvtársak egyre fogyatkozó ideológiai és gazdasági szolidaritását, szemükre vetve, hogy „a szolidaritás nem egyirányú utca”. Ezért aztán nem meglepő, hogy amikor az „AKP veteránjai” 1986 tavaszán a soproni pártiskolán próbálták felvenni a ritmust a bécsi kéréseket egyre inkább a „saját értékítéletük szűrőjén keresztül mérlegelő” és osztrák kollégáikat „érdemeik elismerése mellett” háttérbe szorítani kívánó magyar elvtársakkal, akkor – egy szigorúan titkos bécsi jelentés szerint – igyekeztek „turistautakká átformálni” a határszéli tanulmányutakat, továbbá a soproni pártiskolán „a politikai továbbképzés és a könnyedebb (alkoholfogyasztással egybekötött) rendezvények aránya kedvezőtlenül eltolódott”.

Az 1956 30. évfordulóján az osztrák televízióban bemutatott filmet, amely az osztrák kommunisták pártlapja, a *Volksstimme* szerkesztőjének a szovjetek beavatkozását igazolni hivatott machinációit mutatta be, a KPÖ megrökönyödésére nem követte hivatalos magyar tiltakozás, csupán „a marxista művészetkritika eszközeivel” kívánták bírálni a vitatott alkotást. 1987-ben, a kiegyezés kerek évfordulóján Erwin Scharf, az osztrák testvérpárt egyik vezető politikusa „semmi ünnepelni valót” nem látott ebben a „reakciós” eseményben, amelyet ráadásul a magyar fél szerinte „diktátumszerű leegyszerűsítéssel megalapozatlanul minősít”, ezért Budapestről – miután nem akarták tovább élezni az amúgy is feszült helyzetet az Osztrák–Magyar Egyesületnek a KPÖ „saját klubjaként” működő vezetésével – azt javasolták, hogy várjanak öt évet az emlékezéssel. Végül 1987 októberében Hanák Péter és Helmut Rumpler történészek nagyszámú hallgatót vonzó beszélgetésével vágták át a gordiuszi csomót. Ahogy csökkent a kommunista pártok együttműködésének értéke – bár az osztrák szocialisták úgynevezett eisenstadti programja, amely a kommunistákkal való bel- és külföldi együttműködést tilalmazta, még elvileg érvényben volt –, a nyolcvanas években egyre szorosabb kapcsolat épült ki az SPÖ és az MSZMP között. A magyar reformkommunistákkal szembeni tartózkodás politikája szimbolikusan csak 1989. január 21-én ért véget, amikor a két párt közös konferenciát rendezett a bécsi Renner Intézetben. Emellett magyar pártvezetés a néppárti és szabadságpárti funkcionáriusok meghívását is folyamatosan napirenden tartotta.

A különböző szolgálatok fellazítási-nyitási tevékenységének a Monarchia korába visszanyúló központjaként a két világrendszer határán, Kelet és Nyugat egyik legérzékenyebb érintkezési pontján található Bécs a tárgyalt korszakunkban kiemelt szerepet játszott (és játszik minden bizonnyal ma is). A keleti és a nyugati szolgálatok is tisztában voltak azzal, hogy a külföldi média magas koncentrációja miatt az információszerzés, a dezinformálás és a

közvélemény befolyásolása szempontjából Bécs, a titkosszolgálatok Mekkája – az 1968 után Nyugatra menekülő és a csehszlovák titkosszolgálatot a CIA-re cserélő Jaroslav Bittman szavaival – az „*álmállást*” jelentette az állambiztonság munkatársai számára. A korszak ezen vonatkozásait kutatók munkáiból tudjuk, hogy az 1962-re kialakult klasszikus titkosszolgálatokra emlékeztető szervezeti forma keretei között a magyar állambiztonság Ausztriában szervezte be és foglalkoztatta legtöbb külföldi és legtöbb külföldön dolgozó ügynökét, és Bécsben szervezték meg az első hírszerzési rezidentúrát is, már az 1950-es évek elején.

Amikor az 1960-as évek végének izgalmas időszakában az ambiciózus kulturális diplomata, Kerekes Lajos történész a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójaként fedett tevékenységét végezte, Kádár János a Politikai Bizottságban azzal nyugtatta a tervezett budapesti osztrák intézet „*nyugatnémet-amerikai cég*”-jellege miatt aggódó párttársait, hogy „*félteni nem kell, ez egyébként kölcsönösségi alapon megy*”. Ezért aztán minden bizonnyal csak a jéghegy csúcsát jelenti a Gecsényi Lajos által az utóbbi években az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában feltárt két eset: az SPÖ központjában dolgozó, visszaemlékezések szerint csak a könyvek és az alkohol iránti szeretetével kitűnő, egy budapesti utazáson beszervezett, „*Herick*” fedőnevű könyvtárosé, aki 1975 és 1987 között 45 vastag dossziéban őrzött, összességében kevésbé értékes külügyi jelentéseket és leveleket adott át fizetség fejében tartótisztjének, illetve a szövetségi kancellári hivatal egyik magas rangú, „*Livingstone*” fedőnevű hivatalnokáé, aki több állami kitüntetést kapott, doktori címmel rendelkező udvari tanácsosként 1965 és 1982 között 18 iratrendezőnyi, a KGB budapesti irodája által a baráti szolgálatoknak is rendelkezésre bocsátott dokumentumot – többek között a kétoldalú kapcsolatokról Kádár bécsi útja előtt készült osztrák feljegyzést– juttatott el magyar megbízóinak.

A tegnap világa

A polgári demokráciák és a szovjet blokk közötti érintkezésben egyedülálló módon kiterjedt, a közös múlt iránti nosztalgián és józan megfontolásokon nyugvó, a közép-európai együttműködés erősítésében, illetve az osztrákok keleti és a Kádár-kormányzat nyugati nyitási törekvéseiben meghatározó szerepet játszó, az együttműködés maximalizálására és a konfliktusok minimalizálására törekvő kapcsolatrendszer a magyar elképzelések dacára nem lett az eltérő társadalmi berendezkedésű országok közötti jószomszédi és baráti kapcsolatok modelljévé, mert természetsszerűleg nem válhatott azzá, ugyanakkor a két vezető nexusának köszönhetően – a keleti–nyugati viszonyban beállt enyhülést olykor megelőzve, máskor annak negatív hatásai dacára is – a békés egymás mellett élés jó példajaként mégiscsak jelentős mértékben hozzájárult a közép-európai régió stabilitásához, és különleges jelenséggé, a rendszerváltozás után meg sem közelített időszakká vált a kétoldalú viszony történetében.

A kapcsolatrendszer elemei (az általános vegyes bizottság működési gyakorlata kivételével) nem különböztek az Ausztria és a többi szocialista ország között meghonosított formáktól, az eltérést a két ország nagyságrendjénél nagyobb mozgásteret és politikai légkör mellett leginkább annak intenzitása, a mechanizmusnak a lakosság széles rétegeit érintő volta jelentette. A Magyar Rádióban már 1977-ben az hangzott el, hogy „*a kettős monarchia állami egységének idején a közösség talán szorosabb lehetett, de soha nem volt jobb, mint most*”. Kreisky 1981. novemberi látogatását követően ezt nyilvánosan is megerősítette: „*történelmünk során kapcsolataink soha nem voltak olyan zavartalanok, mint amiről most számot adhatunk*”. Ezt későbbi történészi értékelések is igazolták.

A legátfogóbb értékelést Fred Sinowatz adta, amikor 1985. szeptember 25-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorává avatták. A burgenlandi történész-kancellár a

következőket mondta: „... az a mód, ahogyan közös és nem mindig könnyű múltunkat természetesen nem »legyőztük«, hanem megértettük, azt mutatja, milyen fontos az érzék a lehetségeshez, a történetiséghez, a megérteni akarás készségéhez és ezáltal a kompromisszumok mechanizmusához. [...] a jószomszédság vágyától vezetve, a kulturális és szellemi összekapcsolódás tudásával felvértezve, merev államhatárokon, valamint eltérő gazdasági és társadalmi rendszereken átlépve, lépésről lépésre lebontottuk az akadályokat, és helyreállítottuk a bizalmat. Eközben nem adtuk fel meggyőződésünket, nem tagadtuk meg elveinket; de tanultunk a történelemből. [...] De mindenekelőtt egy dolgot sikerült elérni: közös fáradozásainknak köszönhetően nyugalmat teremtettünk Európának egy olyan részén, amely a történelem során a legérzékenyebbek közé tartozott, és így tevékenyen hozzájárultunk az európai békepolitikához.”

Hanák Péter szerint a szomszédság a Babenbergektől a Habsburgokig nyúló évszázadok után az 1980-as évekre barátsággá mélyült, ezért ezt az időszakot nyugodtan lehet az osztrák–magyar kapcsolatok fénykorának is nevezni. Az ausztriai egypárti szocialista kormányzás (1971–1983) vége után fokozatosan csökkent a kapcsolatok dinamizmusa, a gesztusok száma és Nagy János bécsi nagykövet 1988. március 22-i jelentése szerint odaveszett „*a jószomszédság varázsa*” is. Thomas Klestil, az osztrák külügyminisztérium főtitkára ehhez 1989 márciusában azt tette hozzá a Horn Gyula magyar külügyi államtitkárral folytatott beszélgetésén, hogy az osztrák hídfunkció elveszítette geopolitikai jelentőségét, és „*senki nem akar a hídon élni*”. Bár a nagy projektek, a Vas megyei Torony területén fekvő hatalmas lignitmező közös kiaknázása, a bős–nagymarosi vízlépcső építésében való osztrák részvétel és a Bécs–Budapest közös világkiállítás finanszírozási problémák, osztrák környezetvédelmi aggodalmak, illetve az EXPO '95 esetében helyi népszavazással is megerősített érdektelenség miatt meghiúsultak, újabb víziókhoz pedig egyre kisebb volt a közös politikai akarat, és csupán az osztrák bankok, biztosítók és magánvállalkozások magyarországi befektetéseinek jelentősége nőtt meg egy egyre kevésbé koherens kétoldalú viszonyrendszerben, mégis érdemes kiemelni egy médiahekknek is nevezhető eseményt. A drótkerítés 1989. június 27-i, *post festa* átvágására Horn Gyula és Alois Mock külügyminiszterek részvételével a Sopron melletti erdőben – Patyomkin-díszletek között – nem a média megvezetésének szándékával került sor, hiszen a magyar kormány már két hónappal korábban nemzetközi sajtótájékoztatón jelentette be, hogy megkezdte a vasfüggöny felszámolását, hanem éppenséggel az osztrák külügy fotósának javaslatára itt készült képek gyorsították fel az átmenetet.

A kétoldalú kapcsolatok kiépítése terén folyamatos pszichológiai megterhelést jelentő elektromos és műszaki határzár lebontása 1989-ben és az osztrák politikai erőknek a magyarországi demokratikus átalakuláshoz nyújtott támogatása betetőzték a két ország két évtized alatt kialakult különleges viszonyát, hogy aztán „*az együttműködés intézményi formái, a szakmai és baráti kapcsolatok hálózata*”, illetve a turizmus szerepének növekedése által kínált ígéretes perspektíva 1990 után lassan ismét fokozatosan kiüresedjen. Pedig az egykori államközösség 1995-re, hathónapnyi időtartamra tervezett újjáélesztése – ahogy a *The New York Times* a tervezett világkiállítást nevezte –, összekötve a magyar honfoglalás 1100. és az osztrák államiság 1000. évfordulójának megünneplésével egyedülálló nemzetközi politikai jelentőséggel bíró alkalom lett volna a két nép évszázados kapcsolatainak demonstrálására, még akkor is, ha a felek, miután „*először többen Rolls-Royce-ról*” beszéltek, a lehető leggazdaságosabb megvalósítás érdekében megegyeztek volna abban, „*hogy egy közepes Mercedes*” is megfelel.